

CARTOGRAPHICA POLONIAE 1570-1930

Wśród wielu tytułów o tematyce historyczno-kartograficznej ukazało się w 2008 r. dość nietypowe opracowanie poloników znajdujących się poza granicami Polski. Mowa tu o katalogu rękopiśmiennych kartografików przechowywanych w licznych bibliotekach i archiwach szwedzkich.

JAROSŁAW ŁUCZYŃSKI

Publikacja „Cartographica Poloniae 1570-1930. Katalog źródeł rękopiśmiennych do historii ziem polskich w zbiorach szwedzkich” zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ dotyczy prac unikatowych. Mapy i plany tu opisywane – w związku z tym, że rękopiśmiennie i wykonywane w szczególnie trudnych warunkach wojennych – były narażone na łatwe zniszczenie. Poza tym wiernie oddawały sytuację, czasami szybko zmieniającą się, jaka miała miejsce w momencie ich wykonania.

Trudu opracowania tak cennych obiektów podjęła się prof. Ulla Ehrensward, do niedawna opiekująca się zbiorami kartograficznymi w Bibliotece Królewskiej i Szwedzkim Archiwum Wojskowym w Sztokholmie. W publikacji znalazło się 1609 opisów katalogowych map, planów oraz itinerariów zebranych w kilku działach tematycznych: Albumy; Plany miast, twierdz, wsi; Widoki; Plany Architektoniczne; Mapy Ogólne; Mapy Hydrograficzne; Itineraria.

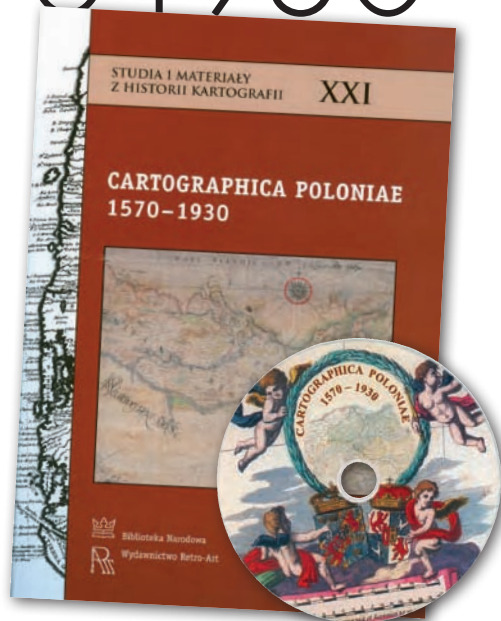
Większość omówionych w katalogu opracowań wykonano w związku z działaniami wojennymi prowadzonymi podczas szwedzkich kampanii w rejonie południowego Bałtyku. Genezy tzw. wojen szwedzkich można doszukiwać się już w sporze o Inflanty w latach 60. XVI wieku, kiedy to doszło do wybuchu I wojny północnej. Następne konflikty miały bardziej złożony charakter, m.in. dotyczyły sporu o sukcesję na tronie szwedzkim, kiedy królami polskimi byli Wazowie. Początki szwedzkiej kartografii są niewątpliwie związane z działalnością Andreeasa Bureusa, który wykonał pierwsze rzetelne mapy Skandynawii. Z „ojcem”

szwedzkiej kartografii ściśle współpracował jego uczeń Olof Hansson Swart.

Momentem przełomowym w stosunkach polsko-szwedzkich było zajęcie przez Szwedów Inflant i wkroczenie do Rygi w 1621 r., co było poprzedzone powstaniem planów oblężenia miasta. Duży wpływ na rozwój szwedzkiej kartografii mieli inżynierowie wojskowi obcego pochodzenia, m.in. Georg von Schwenngeln. Wiele map obejmujących zasięgiem obecne ziemie Polski zostało wykonanych w związku z działaniami wojennymi w Prusach Królewskich po 1626 r. W tym czasie największymi osiągnięciami na polu kartografii wykazali się Olof Hansson Swart oraz Heinrich Thome. Zawdzięczamy im bardzo dokładne plany miast i twierdz pruskich oraz mapy Żuław.

Duża część opisanych prac powstała w związku z wojną trzydziestoletnią i działalnością wojsk szwedzkich na Pomorzu Zachodnim. Z tego okresu pochodzą interesujące plany Szczecina. Działania wojny trzydziestoletniej nie dotknęły ówczesnych ziem Polski, lecz przyczyniły się do wielkich zniszczeń na Dolnym Śląsku i Pomorzu Zachodnim.

W 1655 r. Szwedzi ponownie najechali na Polskę – nastąpił znany z literatury „potop szwedzki”. Z tymi wydarzeniami wiąże się powstanie itinerarium przedstawiającego przemarsz wojsk szwedzkich z Inflant aż na ziemię chełmińską. Konsekwencją „potopu szwedzkiego” były poważne straty materialne Polski. Część obiektów opisanych w katalogu to właśnie łupy wojenne wywiezione z naszego kraju, m.in. prace Fryderyka Getkana oraz Wilhelma Beauplana. Spośród szwedzkich kartografów i rysowników znany jest w Polsce Eryk Dahlbergh, któremu zawdzięczamy liczne plany i widoki miast zamieszczone następnie w dziele

Samuela Pufendorfa. W katalogu zostały omówione również jego najwcześniejsze prace, m.in. poświęcone bitwie pod Warszawą (28-30 lipca 1656 r.). Po śmierci Dahlbergha jego szkicownik znalazł się w archiwach Ermitażu, jednak w 1933 r. Związek Radziecki odsprzedał go Szwecji. „Potop szwedzki” zakończył się pokojem oliwskim w 1660 r.

Po trwałym zajęciu obszarów nad południowym Bałtykiem Szwedzi dokonywali pomiarów katastralnych – w Inflantach w latach 1681-1684 oraz 1686-1710, a na Pomorzu po roku 1691. W publikacji omówiono także część zbiorów kartograficznych, które Szwecja musiała przekazać Rosji na mocy traktatu pokojowego z 1721 r. (większość map i planów powstałych na terenie Inflant obecnie znajduje się w archiwach Rygi i Tallina).

Najwięcej jednak opracowań z obszaru Rzeczypospolitej pochodzi z okresu trzeciej wojny północnej (1700-1721). W tym czasie wykonano plany bitew i miejsc zimowania wojsk szwedzkich. Wiele prac kartograficznych powstało także podczas późniejszych wojen oraz rozbiorów Polski. Interesujące są tu przedstawienia działań wojennych z okresu powstania kościuszkowskiego oraz wyników rekonansu oficerów szwedzkich z II połowy XIX w., a nawet I wojny światowej.

Georg von Schwengel: Obłężenie Rygi, 1621, Szwedzkie Archiwum Wojskowe, Sztokholm

Opracowanie „Cartographica Poloniae 1570-1930”, poza samym katalogiem, zawiera część wstępną oraz płytę CD. Publikację otwiera tekst „Od redakcji” autorstwa Lucyny Szaniawskiej, która wyjaśnia zasadność wydania tego nietypowego opracowania przez Zakład Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej i Instytut Historii Nauki PAN w ramach serii „Studia i Materiały z Historii Kartografii”.

Z kolei w „Przedmowie” przedstawiono genezę katalogu, jego zawartość, wykaz instytucji, z których pochodzą opracowane obiekty (najwięcej map i planów znajduje się w Szwedzkim Archiwum Wojskowym – ok. 70%), a także zasięg terytorialny oraz strukturę katalogu. Tak skrupulatne omówienie w znacznej mierze ułatwia lekturę publikacji. Bardzo cenne jest podanie lokalizacji poszczególnych obiektów wraz z sygnaturą. Ze względu na duże zróżnicowanie miar długości w okresie nowożytnym dokonano zestawienia i przeliczenia tych miar na system metryczny.

W dalszej części opracowania czytelnik znajduje „Wstęp”, w którym przedstawiono dzieje stosunków polsko-szwedzkich od XVI do XX w., ze szczególnym uwzględnieniem faktów mających wpływ na powstanie opisanych map i planów. W większości są to działania wojenne. W kilku przypadkach autorka podała dość szczegółowe życiorysy kartografów, którzy odegrali doniosłą rolę w prezentacji ziem polskich, m.in. Eryka Dahlbergha. Przy omawianych kartografach podano numery pozycji katalogowych obiektów przez nich wykonanych, co znacznie ułatwia lekturę i pracę z katalogiem.

Jednak najwięcej miejsca w publikacji zajmuje katalogowe zestawienie obiektów. Korzystanie z niego ułatwiają „Indeks nazwisk” oraz „Indeks nazw geograficznych”. Ze względu na dużą liczbę dzieł kartograficznych opisy zostały opracowane dość zwięźle, lecz wyczerpująco. Opis katalogowy najczęściej zawiera: nazwę krainy w przypadku map lub miejscowości w przypadku planów (nazwa współczesna oraz historyczna, najczęściej w języku niemieckim), współrzędne geograficzne, rok opracowania, tytuł dzieła, podpis wykonawcy, skalę, sposób wykonania oraz wymiary. Często towarzyszy temu komentarz autorki na temat danego dzieła. Bardzo cenną informacją jest lokalizacja z podanymi sygnaturami. Ponadto pod opisem znajduje się numer katalogowy. Oprócz omówienia *recto* danego dzieła (strona przednia), znajduje się również opis *verso* (odwrot dzieła).

Sam katalog został opublikowany w języku angielskim, ponieważ – jak to określili wydawcy – „odbiorcami niniejszego tomu będą nie tylko polscy czytelnicy”. Natomiast wstępną część opisową opracowano w dwóch językach: angielskim i polskim. Na końcu załączono 27 ilustracji reprodukowanych map i planów wraz z indeksem. Na uwagę zasługuje wysoka jakość edytorska reprodukcji, choć niedosyt budzi ich liczba. Tylko 27 ilustracji spośród 1609 opisanych to za mało, aby zaspokoić potrzeby korzystających. Wobec powyższego, publikacja raczej zasługuje na miano przewodnika po zbiorach poloników kartograficznych w Szwecji.

Do opracowania załączono płytę CD, która rozczarowuje, ponieważ głównie znajduje się tam książka w formacie PDF

oraz niektóre ilustracje (również występujące w książce) w zakładce „Galeria” (16 opracowań) oraz „Ilustracje” (9 opracowań z możliwością powiększenia). Szkoda, że na płycie nie zamieszczono większej liczby ilustracji, dla których zabrakło miejsca w książce. Korzystanie z płyty umilają trzy ścieżki dźwiękowe.

Mimo wspomnianych mankamentów „Cartographica Poloniae 1570-1930” zasługuje na szczególną uwagę historyków kartografii zarówno ze względu na tematykę, jak i staranność opracowania. Na umniejszenie jej wartości nie wpływa kilka błędów, których nie udało się autorce uniknąć. Najpoważniejszym jest nazwanie w przypadku najstarszej mapy z 1570 r. Pomorza Zachodniego Pomorzem Gdańskim (por. s. I i XII). Z opisu katalogowego mapy (nr 1417) wynika, że swoim zasięgiem obejmuje ona obszar od Rostoku po Łebę, czyli Pomorze Zachodnie.

W sumie publikacja opisująca polskie kartografika w zbiorach Szwecji jest bardzo cenną inicjatywą, podjętą przez szwedzką badaczkę, eksperta w tej dziedzinie. Zapewne wpłynie ona na szersze wykorzystanie tych bogatych i cennych zbiorów kartograficznych. Dzieła, o których do tej pory w polskiej literaturze wspomniano tylko zdawkowo, teraz zostały kompleksowo opracowane.

Ulla Ehrensward, Cartographica Poloniae 1570-1930. Katalog źródeł rękopiśmiennych do historii ziem polskich w zbiorach szwedzkich. Studia i Materiały z Historii Kartografii, t. XXI, Warszawa-Sztokholm 2008, s. XXIV, 367, 27 il. + CD.